

Еннан Руслан Євгенович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

Мазуренко Світлана Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Інтернет, який розглядається як глобальна інформаційно-комунікаційна мережа, має такі основні характеристики: він забезпечує обмін інформацією; інформація передається через мережі зв'язку, та її кількість мало обмежена ні обсягом, ні сферами інтересів; Інтернет, що не належить жодній державі, жодній організації, об'єднує різні інформаційні системи та мережі електров'язку без національного обмеження; споживачами інформації, що передається, можуть бути будь-які суб'єкти-користувачі мережі; більшість правил, виходячи з яких функціонує Інтернет, – протоколи, які дозволяють зберігати працездатність мережі за різними параметрами.

З урахуванням названих параметрів Інтернет не може залишитися за межами правового простору. Тому важливим є питання про те, на якому рівні і хто має визначати правові параметри функціонування Інтернету. Чи можливе регулювання міжнародного права через глобальність цієї мережі. У якому обсязі національний законодавець має право регламентувати питання управління Інтернетом. Яким має бути співвідношення норм міжнародного та національного права у цій сфері. В якому обсязі допустиме саморегулювання. Проблематика правового регулювання Інтернету важлива ще й через потребу розглядати інформаційно-комунікаційну мережу як засіб реалізації практично будь-яких прав людини.

Виникнувши спочатку, як закрита система для військових та наукових установ США, Інтернет набув глобального характеру, стаючи доступним дедалі більшому колу суб'єктів. У першому етапі правове

регулювання Інтернету здійснювалося з допомогою прийняття розробниками мереж актів, визначальних технічні стандарти. Наприклад, Відкритим форумом Інтернет сервіс-провайдерів було розроблено «Норми користування мережею». Вони, зокрема, йдеться про загальноприйнятих нормах роботи у мережі Інтернет, вкладених у те, щоб діяльність кожного користувача мережі не заважала роботі інших користувачів. Крім того, група Open Society Institute у 1996 р. випустила рекомендації, названі «Принципами політики відкритого Інтернету», щоб впливові політичні кола найрізноманітніших держав прийняли до уваги побажання та вимоги Інтернет-спільноти щодо політики щодо мережі. Створювалися і об'єднання розробників мереж (Рада з управління конфігурацією Інтернету, Рада з архітектури Інтернету, Робоча група проектування Інтернету, Товариство Інтернету та інших.). При цьому централізоване регулювання питань управління Інтернетом не було.

В подальшому для вирішення галузевих питань акти стали прийматися окремими міжнародними організаціями, створеними насамперед у рамках Організації Об'єднаних Націй (Комісією ООН з права міжнародної торгівлі, Міжнародним союзом електров'язку, Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, при якій функціонує постійний комітет з інформаційних торговою палатою, Європейською економічною комісією, Центром сприяння торгівлі та електронному бізнесу). Оскільки накопичилися певні питання, і не лише у сфері функціонування самого Інтернету, а й за реалізації через нього низки прав людини, Організація Об'єднаних Націй ініціювала проведення Всесвітніх зустрічей з питань інформаційного суспільства у 2003 р. у Женеві та у 2005 р. у Тунісі. В результаті було прийнято Декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» (навіть – Декларація принципів) та План дій, а також Туніське зобов'язання та Туніська програма дій для інформаційного суспільства. Крім того, було ухвалено рішення про започаткування щорічного Форуму з питань управління Інтернетом. Завданнями форуму стали сприяння розвитку Інтернету, забезпечення його безпеки та стабільності.

Прийнята в Женеві Декларація принципів підтвердила орієнтованість на розвиток інформаційного суспільства, в якому кожен міг би створювати інформацію та знання, мати до них доступ, користуватися та обмінюватись ними, щоб дати окремим особам та народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку, підвищуючи якість свого життя на основі цілей та принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та дотримуючись у повному обсязі Загальної декларації прав людини. Було визнано відданість учасників Всесвітньої зустрічі 2003 р. багатьом документам, прийнятим у рамках Організації Об'єднаних Націй (Декларації тисячоліття цілей розвитку, Йоганнесбурзькі Декларації та Плану виконання рішень, Монтеррейському консенсусу, Віденській декларації). Фундаментом інформаційного суспільства було проголошено закріплене у ст. 19 Загальної декларації прав людини право кожної людини на свободу переконань та на вільне їх вираження, за умови що це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами та незалежно від державних кордонів.

Більш того, Декларація принципів визнавала спілкування однією з базових людських потреб та основою будь-якої соціальної організації, яка становить серцевину інформаційного суспільства. Кожен, де б він не знаходився, повинен мати можливість брати участь в інформаційному суспільстві, і нікого не можна позбавити запропонованих цим суспільством переваг. Тому необхідно формувати, розвивати та впроваджувати глобальну культуру кібербезпеки у співпраці з усіма зацікавленими сторонами та компетентними міжнародними організаціями. Заявляючи прихильність до принципів свободи друку та свободи інформації, а також незалежності, плюралізму та різноманітності засобів масової інформації, які є основою складовою інформаційного суспільства, Декларація фіксує, що всі учасники інформаційного суспільства повинні вживати відповідних дій та вживати встановлених законодавством заходів щодо запобігання неналежному використанню комунікаційних технологій (протиправні дії та

інші дії на ґрунті расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язані з ними прояви нетерпимості, ненависті, насильства, всі форми жорстокого поводження з дітьми, включаючи педофілію та дитячу порнографію, а також торгівля людьми та їх експлуатація).

Таким чином, Декларація принципів визначила необхідність створення відповідної юридичної та політичної бази, що ґрунтується на належній повазі прав людини у таких сферах, як недоторканність приватного життя, безпека та захист прав споживачів при одночасному збереженні економічної ініціативи. В результаті інформаційне суспільство стало розглядатися як один із інструментів зміцнення та захисту прав людини. Декларація започаткувала визначення прав, що реалізуються в Інтернеті, і поступово в міжнародному праві стали формуватися підходи не лише до їх проголошення, а й до захисту. Наприклад, передбачене у загальновизнаних міжнародних актах право на вільний доступ, пошук та розповсюдження інформації у зв'язку з розвитком Інтернету набувало нового змісту. У 1948 р. це право було закріплено у Загальній декларації прав людини: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами та незалежно від державних кордонів» (ст. 19). Право на свободу слова закріплено й у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права: «Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки; це право включає свободу шукати, отримувати і поширювати різноманітних інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи з допомогою друку, чи художніх форм висловлювання, чи іншими способами на свій вибір» (ст. 19). Дещо інакше це право розкривається в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод: «Існує можливість дотримуватися свободи своєї думки та свободи отримувати та поширювати інформацію та ідеї без будь-якого втручання з боку державних органів» (ст. 10).

Подібні положення містяться і в інших актах (Конвенція про права дитини, Декларація ООН про основні принципи, що стосуються вкладу засобів масової інформації в зміцнення миру та міжна-

родного порозуміння, у розвиток прав людини та у боротьбу проти расизму та апартеїду та підбурювання до війни та ін.). Безумовно, слід брати до уваги, що багато загальновідомих міжнародних актів були прийняті до розвитку Інтернету, проте положення, що містяться в них, застосовні і сьогодні, у тому числі щодо можливості реалізувати перелічені права за допомогою нових технологій. З урахуванням глобальності Інтернету та одночасно можливості держав обмежувати доступ до нього, в 2011 р. в черговій доповіді Організації Об'єднаних Націй було зазначено, що до списку невід'ємних прав людини додалося нове право на доступ до Інтернету. Визнавалося, що Інтернет став потужним інструментом реалізації прав людини, що державна влада стає прозорою при його використанні, тому поширення інформації має бути максимально вільним, за винятком ситуацій, коли воно може призвести до порушення прав. Відключення конкретних регіонів від всесвітньої мережі з червня 2011 р. вважається порушенням прав людини. У документі йдеться, що «на шляху інформації в Інтернеті має бути якнайменше перешкод, крім окремих виняткових та суворо певних випадків, відповідно до міжнародних конвенцій з прав людини». У Доповіді були перераховані умови відключення Інтернету: обмеження має бути передбачене законом, який є ясним і доступним кожному (принципи передбачуваності та прозорості); обмеження має переслідувати одну із цілей, зазначених у п. 3 ст. 19 Міжнародного пакту про цивільні та політичні права (для захисту прав та репутації інших осіб, для охорони державної безпеки або громадського порядку, здоров'я або моральності населення (принцип законності); принципи необхідності та пропорційності).

Проте блокування окремих сайтів у політичних інтересах тривало, у зв'язку з чим Рада ООН з прав людини неодноразово зверталася до цієї проблематики. У 2016 р. було прийнято резолюцію A/HRC/17/27 «Про просування, захист та здійснення прав людини в Інтернеті». Вона вказує, що люди мають таке ж право на свободу вираження думок в Інтернеті, як і поза ним, і засуджує держави, які навмисне обмежують доступ до інформації або її розповсюдження в режимі онлайн, порушуючи норми міжнародного права в галузі прав людини. Таким

чином, резолюція вказала, що права, якими людина наділена у реальному житті, мають бути захищені і в Інтернеті. У багатьох країн (Естонія, Франція та інших.) декларація про Інтернет було визнано лише на рівні закону. Подібні норми виникли у законах Греції, Іспанії, Коста-Ріки, Фінляндії. Остання країна ще й першою зробила широкомовний доступ до Інтернету законним правом кожного громадянина. При правовому регулюванні питань користування Інтернетом необхідно враховувати, що інформаційно-комунікаційні технології становлять небезпеку. У зв'язку з цим держави застосовують обмеження скорочення загроз у межах суверенної території.

У сучасному інформаційному світі перед користувачами Інтернету є ще одне важливе питання, пов'язане з правом людини на захист особистої інформації. Особливо актуальним це питання стає за транскордонного обміну інформацією. Сьогодні право на захист персональних даних визнається за необхідний елемент прав людини. Спочатку воно було закріплено у Загальній декларації, де вказується, що люди мають право на охорону від втручання в особисте життя та на таємницю листування. Таким чином, посягання на персональні дані без волі людини не дозволено жодним третім особам (громадянам, організаціям, публічним органам влади). Зазначене право було передбачено в інших міжнародних актах (Міжнародному пакті 1966, Європейській конвенції 1950 і т.д.), у тому числі спеціальних. Зокрема, це резолюція Європейського парламенту «Про захист прав особи у зв'язку з прогресом інформатизації» (1979 р.), яка рекомендує відповідним країнам ухвалити національні закони у сфері охорони інформаційних прав особи. У 1985 р. Рада Європи ухвалила Європейську конвенцію про захист фізичних осіб у питаннях, що стосуються автоматичної обробки особистих даних. Цим актом гарантується дотримання прав людини при зборі та обробці персональних даних, що встановлюють принципи зберігання цих даних та доступу до них, способи фізичного захисту даних, а також прямо виключається будь-яка обробка відомостей про расу, релігію, думку в галузі політики без законних підстав.

У 2018 р. у рамках резолюції Ради з прав людини було підго-

товлено доповідь Верховного комісара з прав людини. У ньому наголошувалося, що кожна країна повинна прийняти законодавство про захист приватного життя (і конфіденційних даних), яке відповідало б міжнародним нормам у галузі прав людини, обмежити принципами пропорційності та необхідності формування систем великих даних (що передбачають збирання та зберігання біометричних даних), відстеження комунікацій та обмін розвідувальною інформацією та ін. В Інтернеті права можуть не лише реалізовуватися, а й порушуватися. Усі незаконні дії в Інтернеті прийнято називати кіберзлочинами незалежно від того, чи вчинені вони з використанням комп'ютерних технологій або проти них. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р. розрізняє два види протиправних дій, пов'язаних з кіберзлочинністю: злочини та правопорушення (злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних та систем; правопорушення, пов'язані з використанням комп'ютерних засобів; правопорушення, пов'язані зі змістом даних, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав; акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж). У 2003 р. прийнято Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті, якою передбачено не накладати обмеження на утримання інформації в мережі Інтернет; заохочувати саморегулювання у мережі Інтернет; прибирати перешкоди, що заважають забезпеченню доступу до мережі Інтернет або створення та функціонування Інтернет-сайтів для окремих верств суспільства; гарантувати декларація про анонімність; захищати права споживачів; не обмежувати рух товарів та послуг, можливість здійснення економічної діяльності, укладання угод.

Додатковим протоколом до Конвенції обговорюється питання запровадження кримінальної відповідальності за скоєні через комп'ютерні мережі правопорушення, пов'язані з проявом расизму та ксенофобії. Як наслідок, кожна держава має створити правові умови для боротьби з кіберзлочинністю, визначити параметри взаємин Інтернет-провайдерів із правоохоронними органами. Проте масштаби кіберзагроз сьогодні такі, що нейтралізувати їх можна лише об'єднавши зусилля усієї міжнародної спільноти. Регулюванню ок-

ремих аспектів реалізації прав людини в Інтернеті були присвячені документи, що приймаються в Європі: Директива ЄС щодо обробки персональних даних та охорони таємниці приватного життя в телекомунікаційному секторі (1997 р.); Директива ЄС щодо правових основ для електронних підписів (1999 р.); Директива ЄС щодо деяких правових аспектів послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку (2000 р.); Директива ЄС щодо обробки персональних даних та охорони таємниці приватного життя у секторі електронних комунікацій (2002 р.); Резолюція Європейського Парламенту щодо безпечного використання Інтернету та нових онлайн-технологій (2004 р.); Директива ЄС про нові правила та порядок оподаткування Інтернет-торгівлі (2004 р.).

Нерідко основним документом, який визначає принципи співпраці у сфері управління Інтернетом, називають Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства 2000 р., підписану керівниками країн великої вісімки. Однак варто мати на увазі, що це політичний документ, який не є юридично обов'язковим для держав. Однак більшість держав застосовують Хартію і часто посилаються на її положення. Згідно з нею всі люди повсюдно, без винятку, повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства. Цим документом було підтверджено прагнення країн запровадження інформаційних технологій у систему управління. У 2017 р. керівники країн «великої двадцятки» ухвалили Декларацію «Формування взаємопов'язаного світу», присвячену цифровому майбутньому: цифровій економіці, цифровій рівності, безпеці інформаційно-комунікаційних технологій.

Слід зазначити, що багато актів, прийнятих різними міжнародними структурами (Статут міжнародного союзу електрозв'язку, Окінавська хартія, Декларація Комітету міністрів Ради Європи про принципи управління Інтернетом та багато інших), мають рекомендаційний характер. Вони є політичними документами, тому часто ігноруються багатьма країнами. Це підтверджується, зокрема, неодноразово ухваленими Радою ООН з прав людини резолюціями про онлайн права (2012, 2014 р.), про право на свободу висловлювань в Ін-

тернеті (2016 р.), на підтримку свободи слова в Інтернеті (2018 р.). У них наголошується на важливості доступної та відкритої мережі Інтернет, звертається увага на необхідність притягати до відповідальності винних у насильстві, переслідуванні та інших порушеннях щодо людей, які вільно висловлюються в Інтернеті. Більше того, у документах зазначено конкретні порушення окремими країнами прав в Інтернеті.

Отже, можливість реалізації права і свободи через Інтернет і водночас існування величезної кількості порушень цих права і свободи підтверджують необхідність прийняття у сфері правових актів різного рівня. Звісно ж, що внутрішньомережеве регулювання (саморегулювання) Інтернет-спільнотою відносин у мережі не забезпечить свободи інформаційного простору, не встановить чітких правил поведінки користувачів мережі, зокрема з тієї причини, що рекомендації, резолюції, інші акти не є універсальними та обов'язковими для користувачів, у тому числі держав. Поступово формується міжнародне Інтернет-право, покликане регулювати загальні питання управління Інтернетом, взаємини між державами у цій сфері, заходи контролю за використанням Інтернету та найголовніше за дотриманням у ньому прав громадян. Висловлюються пропозиції щодо прийняття Загальної декларації цифрових прав, конвенції про гарантії та захист прав людини у цифровому світі або Цифрової конституції.